

ESTE ȘI O CALE CIMMERIANĂ ÎN DIFUZIUNEA METALURGIEI FIERULUI?

Dacă în stadiul actual al dezvoltării științei arheologice, privind Orientul apropiat¹ și Europa sud-vestică și centrală s-a căzut în general de acord în a considera drept centru de origine al metalurgiei fierului vastul teritoriu cuprins între Marea Caspică și platoul anatolian și pe hitiți ca cei dintâi care au reușit să stăpânească secretul tehnologic, nu tot același lucru se poate spune despre problema *căilor* de pătrundere și *direcțiunea* difuziunii a ceea ce a fost numită cu drept cuvânt „revoluția tehnologică”, ale cărei consecințe transformatoare s-au văzut de îndată, după generalizarea folosirii fierului în economia și organizarea socială a Europei de la sfârșitul mileniului al II-lea î.e.n. și mai ales din primele secole ale mileniului următor.

În unele regiuni — ca în Grecia și Italia — rolul revoluționar al noului metal, coordonat și cu alți factori, a avut urmări atât de profunde în domeniul forțelor de producție, încât acolo s-a și realizat saltul spre civilizație. Chiar și numai această constatare este una dintre indicațiile importante privind direcțiunea difuzării metalurgiei fierului și căile reale de pătrundere.

Deși problema răspîndirii cunoștințelor tehnologice și a aplicării lor în domeniul metalurgiei fierului în Europa sud-estică și centrală, au preocupat mereu în trecut pe oamenii de știință care s-au ocupat cu aceste regiuni ale Europei, cu Grecia și aria est-mediteraneană, se pare totuși că în ultimii 2—3 ani această problemă se pune cu și mai multă acuitate. Aceasta se datorește în bună parte, desigur, îmbogățirii mereu crescînde a documentării noastre și adîncirii și înmulțirii studiilor privind problema despre care e vorba în nota de față. Fenomenul subliniat aici este comun de altfel celor două mari zone geografico-culturale, adică Europa centrală și aria egeo-mediteraneană, inclusiv deci Grecia. Legătura între cele două zone se face prin intermediul Europei sud-estice, considerată în

---

¹ Pentru Orientul apropiat trebuie să se ia în considerare progresele deosebit de importante obținute după al doilea război mondial în domeniul istoriei vechi, cît și permanenta preocupare de confruntare a datelor arheologice cu izvoarele scrise.

accepțiunea mai generală recunoscându-i-se, evident, rolul de transmițător activ al unor forme de cultură originare dintr-o zonă sau cealaltă, și aceasta în ambele direcții și aproape în toate epocile istoriei străvechi și mai noi.

Problema ce se pune acum este de a ști nu numai dacă difuziunea cunoștințelor tehnologice s-a realizat pe o cale având direcțiunea sud — nord sau invers, dar și dacă una sau alta din aceste direcțiuni este documentată din punct de vedere arheologic, și în primul rând de primele obiecte lucrate în noul metal, obținut prin *reducerea* minerurilor de fier și prin aplicarea și a celorlalte cunoștințe tehnologice. Mai trebuie avut de asemenea în vedere nu numai apariția acestei categorii de obiecte de fier, dar și precizarea momentului — cronologic vorbind — de la care începe să se desfășoare — cu o intensitate crescândă — fenomenul răspîndirii¹ metalurgiei fierului, care — într-un ritm necunoscut în trecut va duce, în cursul celei de-a doua epoci a fierului, la generalizarea acestuia — se poate spune, pentru unele sectoare, chiar popularizarea noului metal, în sensul pătrunderii lui pînă în colibele cele mai modeste ale vremii.

Din cercetarea de pînă acum se desprind două concepții principale, care de fapt se sprijină pe vechi încercări și formulări, în prezent împinse mai departe mulțumită stadiului însuși de dezvoltare al științei arheologice după al doilea război mondial.

Una dintre aceste concepții este susținută recent și cu unele argumente noi, de către St. Foltiny², cealaltă de către A. M. Snodgrass³. Pe cînd primul — apără poziția unui grup întreg⁴ de cercetători ai preistoriei Europei centrale cît și prioritatea acesteia în crearea unor forme de cultură materială în pragul primei epoci a fierului, înaintea Greciei și implicit direcțiunea nord—sud—Snodgrass apără concepția inversă, a priorității ariei egeo-microasiatice și a difuziunii unor atare forme de la sud la nord, *via* Grecia. Calea Grecia-Dunăre-Europa centrală este indicată, de altfel, și de însăși constatarea — general, sau aproape general admisă — a pătrunderii cunoștințelor tehnologice dinspre Orient către Europa centrală și aria carpato-dunăreană.

În disputa ce s-a iscat în ultimii ani, un loc însemnat îl ocupă inventarul mormîntului XXVII din Agora (Atena), unde au fost descoperite tipuri de obiecte de fier susceptibile a fi socotite, fie de origine central-europeană, fie egeo-mediteraneană. Din punct de vedere tipologic, concluziile pot fi valabile deopotrivă pentru ambele părți. Intervine însă.

¹ Nu ne referim prin urmare la descoperirea încă sporadică și mai timpurie a unor obiecte de fier sau urme de fier identificate pe obiecte de bronz, fiindcă acestea datează dintr-o perioadă ce precede începutul fenomenului generalizării metalurgiei fierului. Se știe că, atît în Balcani cît și pe teritoriul României și în Europa centrală, un asemenea orizont a și fost încă mai de mult cunoscut.

² St. Foltiny, *Athens and the East Hallstatt Region : Cultural Interrelations at the Dawn, of the Iron Age*, în *AJA*, 65, 1961, p. 283—297, cu pl. 95—96; aici și bibliografia principală, mai veche.

³ A. M. Snodgrass, *Iron Age Greece and Central Europe*, în *AJA*, 66, 4, 1962, p. 408—410; aici și bibliografia și unele descoperiri mai recente sau puțin cunoscute, ori necunoscute de către unii cercetători.

⁴ E vorba de grupul în fruntea căruia se găsea pînă nu de mult G. von Merhart.

criteriul cronologic de care se leagă strîns și acel al genezei, al patriei unor atare obiecte. În această privință, A. M. Snodgrass atrage atenția — de la aripa egeeană a problemei sau a frontului disputei științifice angajate, ca să spunem așa — asupra factorului *timp*, care arată că o serie de obiecte socotite de adepții școlii lui Merhart ca originar central-europene, apăruseră cu mult mai înainte în aria egeeano-mediteraneană și că solul vechii Hellade reprezintă doar un jalon pe calea difuziunii spre nord. Se știe că în Grecia fierul deja se răspîndise în perioada protogeometrică, iar în perioada geometrică se generalizase. Or, din punct de vedere cronologic, aceasta înseamnă că în aria carpato-danubiană ne găsim în fața unui decalaj important, care este în favoarea Greciei. În sistemul cronologic al lui Reinecke — care, în chip convențional este încă folosit și pentru regiunea de la Dunăre și Carpați — perioadele Hallstatt A și Hallstatt B nu reprezintă decît o vreme de pregătire a răspîndirii noului metal și de sporadică întîlnire a acestuia.

S-a făcut dovada că unele forme de unelte, de arme sau piese de harnașament etc., pe care unii cercetători europeni le considerau de origine central-europeană, apar totuși mai de timpuriu în aria egeeană, după cum altele își găsesc punctul de plecare al evoluției lor în nord-vestul Balcanilor și în ținutul sud-est-alpin¹. S-a susținut iarăși că două au fost căile de pătrundere a fierului și în general a „migrațiilor” din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n. și de la începutul celui următor. Acum doi ani, St. Foltiny sublinia rolul jucat în procesul de transmitere de la nord la sud a fierului de către „calea ambrei” și valea Moravei și Vardarului², deși aceasta din urmă nu s-a dovedit a fi avut în tot decursul preistoriei rolul pe care i-l dădeau cercetătorii dinainte de al doilea război mondial. În această privință este suficient să ne gîndim la revizuirea părerilor referitoare la cultura Vinča și la complexul Sălcuța-Krivodol—Bubanj și la rolul destul de șters jucat atunci de „bulevardul” — cum se spunea — Morava—Vardar.

Fără îndoială că în problema originii, influențelor, transmisiunilor, a creării centrelor metalurgice primare și secundare, trebuie să ținem seama că zona carpato-dunăreană a fost inclusă în fenomenul general al difuziunii metalurgiei fierului și al trecerii — îndelungate și treptate — de la epoca bronzului la aceea a fierului ca o regiune periferică³ și de interferențe felurite. De aceea disputa dintre adepții celor două concepții situate la cei doi poli ai liniei Egee—Europa centrală și rezolvarea ei în favoarea priorității ariei mediteraneene nu pot duce la elucidarea deplină a problemelor legate de regiunea de la Carpați și Dunăre.

¹ Vezi toată discuția mai recentă la St. Foltiny, A. M. Snodgrass și J. Alexander, *Greeks, Italians and the Earliest Balkan Iron Age*, în *Antiquity*, 36, 142, 1962, p. 123—130. Nu este inutilă nici reamintirea studiului lui V. Milojević, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, în *AA*, 1948—1949, p. 13—35, care a reactivat disputa nord—sud sau sud—nord pe pragul începutului primei epoci a fierului; vezi în această privință A. Mozolicz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *Acta Arch-Budapesta*, 8, 1958, p. 119 și urm.; M. Garašanin, *Archäologische Beiträge zur Frage der ägäischen Wanderung*, în *Diadora, Glasilo arheološkog Muzeja u Zadru*, 2, 1960—1961, p. 131—134.

² *Op. cit.*, p. 295.

³ Atît față de lumea egeo-mediteraneană cît și față de Europa centrală și răsăriteană.

Cu ocazia redactării capitolului privind prima epocă a fierului în România¹ pentru *Istoria României*, vol. I, și a discuțiilor din anii 1958 și 1959, noi am arătat că în ceea ce privește căile de pătrundere a metalurgiei fierului pe teritoriul României — și aceasta este valabil pentru tot spațiul carpato-dunărean — trebuie să luăm în considerare nu numai calea Orient — Grecia — Balcani — Europa centrală², care a jucat, fără îndoială un rol de seamă în procesul răspîndirii fierului în ținuturile noastre — dar și o altă cale, cea răsăriteană, pe care noi am numit-o atunci *calea cimmericiană*³, sau calea Caucazului și a stepelor nord-pontice. Nu este locul a mai insista aici asupra unor evenimente istorice deja cunoscute și care se leagă de dispariția puterii hittite, eveniment istoric de o importanță capitală în istoria difuzării metalurgiei fierului și a cunoștințelor tehnologice superioare privind acest nou metal. Numele cimmericienilor — cunoscut sub acela de „gimira”, în izvoarele asiriene ale vremii și de cimmericieni la autorii greci — revine destul de des în izvoarele vremii. Prin poziția geografică a teritoriului locuit de ei, prin legăturile lor culturale și de înrudire cu lumea tragică dinspre Carpați și Dunăre și prin frecvențele lor incursiuni în Asia anterioară, neamurile numite, în bună parte convențional, cimmericiene au putut pe de o parte să asimileze elemente ale moștenirii civilizației hittite — printre care și acelea referitoare la epoca fierului — iar pe de altă parte să le transmită populațiilor carpato-balcanice, nord-vest-balcanice și central-europene. Prin filiera cimmericiană se explică și răspîndirea în aceeași direcțiune a unor forme proprii de cultură materială și a celor înrudite cu cele din cultura Koban din Caucaz și din complexele din Anatolia și Iran. Spre sfîrșitul perioadei hallstattiene timpurii din Europa est-centrală și din nordul Balcanilor se semnalează prezența unor elemente de cultură materială cu puternice legături cu complexele ponto-cobanice, care se pot explica tocmai în cadrul istoric general al fenomenului răspîndirii cunoștințelor privind prelucrarea fierului, al intensificării acesteia și al asimilării noilor cunoștințe și a noilor elemente de cultură de către populațiile locale. Ceea ce pe vremuri s-a putut numi „invazia cimmericiană” sau „ipoteza cimmericiană” reprezenta un concept limitat la un „moment” istoric anumit, multumită căruia se încercase a se găsi o explicație pentru așa-zisa „dispariție” a culturilor bronzului carpato-dunărean. În prezent este definitiv dovedit că nu a existat nici o cezură între cele două epoci, că firul dezvoltării locale a avut rădăcini foarte adînci și că el constituie factorul principal pe care s-au format culturile primei epoci a fierului. În această problemă, descoperirile arheologice făcute în ultimii 15 ani în România și studiile interpretative recente au adus o contribuție hotărîtoare, care se răsfrînge pozitiv și asupra problemelor similare din restul ariei carpato-balcano-danubiene.

¹ D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 139—143. Lucrarea a apărut deci înainte de studiile lui St. Foltiry și J. Alexander.

² Cu o ramură probabilă și prin estul Balcanilor și țărmlul vest-pontic. Altă cale era Orient-Grecia-Italia-Europa centrală, fără a mai vorbi aici de aceea care a atins bazinul occidental al Mediteranei.

³ D. Berciu, *op. cit.*, p. 140.

În stadiul actual al cercetărilor, conceptului „traco-cimmerian” sau cimmero-agatirs” trebuie să i se dea un conținut istoric-cultural mai bogat și complex de durată mai lungă. El trebuie conexat cu întreaga serie de probleme referitoare la ultima perioadă a Hallstattului timpuriu (perioada B) și apoi la perioada hallstattiană următoare (Hallstatt C). Avem în vedere nu numai numeroasele piese de harnașament „traco-cimmeriene” sau alte elemente de cultură socotite în aceeași grupă, ci și acele obiecte ne-„cimmeriene”, dar care au putut să se răspândească spre teritoriul României, către Europa centrală și spre sud-vestul Balcanilor prin filiera cimmerică sau, mai bine zis, prin calea aceasta cimmerică, ponto-caucazică. Unul dintre aceste elemente de cultură este toporul plat cu „brațe” laterale, care stăruie mereu în discuțiile din ultimii ani, mai ales după descoperirea unui asemenea tip de topor în mormîntul XXVII de la Atena ¹.

Se știe că încă de acum 30 de ani K. Willvonseder îl inserase în grupa „traco-cimmeriană” ², cu care nu are de-a face decît prin asocierea lui în complexe în care apar asemenea elemente pontocaucazice. Descoperiri mai recente, cronologia, statistica și aria de răspîndire a tipului de topor cu „brațe” laterale arată că nu poate fi evitată admiterea unei căi cimmerică de difuziune dinspre Asia Mică, peste Caucaz și stepele nord-pontice a unui asemenea tip de topor, chiar dacă el a fost repede primit, integrat în structura intimă a culturii hallstattiene și generalizat, ca un produs propriu al acesteia. Fenomene de genul acesta, adică de adoptare a unor forme de cultură materială și spirituală și de transformare a lor în bunuri proprii se mai cunosc în istoria străveche și veche, fără a mai vorbi de epocile mai noi. În lumea hittită asemenea topoare erau turnate în bronz încă de pe la jumătatea mileniului al III-lea î.e.n. și mai cu seamă în secolele XIV—XIII î.e.n. În Egee se întîlnește toporul cu „brațe” sau „aripioare” laterale lucrat în bronz, cam în aceeași vreme sau puțin mai tîrziu ³, iar primul exemplar în fier se semnalează într-un mormînt din cimitirul Kerameikos de lângă Atena, datînd din secolul al X-lea î.e.n. ⁴, adică din perioada protogeometrică, răstimp ce corespunde perioadei Hallstatt B1, după sistemul cronologic central-european ⁵. Luînd în considerație prezența toporului cu „brațe” laterale în mormîntul de la Berezovka (Caucazul de nord — în bronz) ⁶, cel de pe Niprul mijlociu, în R. S. S. Ucraineană (în fier) ⁷ și cele două exemplare de fier din depozitul de la Bîrlad ⁸, am considerat că punctele indicate jalonează pătrunderea unui atare tip de topor spre

¹ Reprodus și St. Foltiny, *op. cit.*, pl. 95/6; v. și pl. 96 cu harta răspîndirii securii plate de fier cu aripioare, devenit unul dintre elementele de inventar caracteristice ale culturii hallstattiene.

² K. Willvonseder, în *WPZ*, XIX, 1932, p. 34—36.

³ Cf. El. Dullo, în *PZ*, XXVII, 1936, p. 86, 96—97.

⁴ A. M. Snodgrass, *op. cit.*, p. 409.

⁵ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, fig. 64.

⁶ A. A. Jessen, în *MIA*, 23, 1951, p. 107, fig. 43.

⁷ A. I. Tercenjkin, în *SA*, 2, 1957, p. 54, fig. 4/6.

⁸ M. Petrescu-Dimbovița, *Objets hallstattiens trouvés à Bîrlad*, în *Dacia*, N.S., II, 1959, p. 59 și urm., fig. 2 și fig. 4; într-un depozit recent descoperit (1962) la Vințul de jos, pe Mureș, a apărut un topor de fier de același tip (Al. Popa și I. Berciu, *Un depozit de obiecte hallstattiene de la Vințul de jos*, în manuscris).

aria carpato-dunăreană și spre Europa centrală, pe această cale cimmerică¹. Momentul pătrunderii acestui tip în mediul local, carpato-dunărean și central-european, coincide cu trecerea definitivă spre o epocă de fier propriu-zisă și cu prezența în același mediu indigen a pieselor de harnașament de bronz sau de fier (zăbale, psalii, aplice) și a unor elemente sau influențe documentate în seria tezaurelor de aur Mihalkovo—Dalj—Fokoru—Boarta—Biia etc. În orice caz apariția unor asemenea elemente noi, legate în general de triburi nomade sau seminomade de călăreți, trebuie conexată cu fenomenul difuziunii metalurgiei fierului pe calea răsăriteană-cimmeriană, prin care va fi fost mijlocită — altă posibilitate deocamdată nu poate fi întrezărită — pătrunderea peste Ungaria pînă departe în Europa centrală a unor influențe — sau, mai mult decît atît — originare din Urartu². Două fapte ne rețin atenția în ceea ce privește eșalonarea, pe etape sau momente, a pătrunderii spre ținuturile noastre: 1) precizarea recentă a lui E. Kroupnov³ care crede că a doua perioadă a culturii Coban începe din secolul al VIII-lea î.e.n. și se caracterizează prin folosirea fierului în prelucrarea uneltelor și armelor; 2) în această perioadă are loc răspîndirea în aria culturii Coban și dincolo de aceasta, a unor elemente de cultură din Urartu. Prin filiera Caucazului acestea au pătruns spre nord și nord-vest. În Caucazul de nord-vest, obiectele de fier devin și aici frecvente începînd din secolul al VIII-lea î.e.n.⁴

Ritmul răspîndirii fierului și a cunoștințelor tehnologice necesare extragerii și prelucrării lui a fost la început destul de lent. Așa se explică durata relativ lungă, în aria carpato-dunăreană și Europa centrală, premergătoare adoptării pe scară din ce în ce mai largă a noului metal. Pe de o parte această întârziere se datora prodigioasei dezvoltări tocmai în acea vreme a metalurgiei bronzului din centrele de pe teritoriul României, Ungariei și Slovaciei, iar pe de alta nu se văzuseră încă marile avantaje pe care le prezenta noul material față de bronz.

Desigur că în interpretarea împrejurărilor istorice din epoca pătrunderii fierului în aria carpato-dunăreană, nu trebuie să ne mărginim la admiterea unei singure căi, fiindcă fenomenul difuziunii noului metal și a tuturor cunoștințelor legate de el, ca și consecințele multiple și profunde provocate în structura social-economică a societăților omenești sînt mult mai complexe. Prezența obiectelor de fier în Grecia — cum este de pildă securea

¹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 140. Nu de mult M. Petrescu-Dîmbovița s-a pronunțat și el în favoarea tezei noastre, a unei căi de pătrundere cimmerică (*Populații și culturi în spațiul carpato-dunărean în prima jumătate a primului mileniu î.e.n.*, în *Anal. Șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași*, Secț. III (Științe Sociale), t. VI, 1960, fasc. 2, supliment, p. 195.

² A. M. Snodgrass, *op. cit.*, p. 140. Autorul observă unele similitudini între scutul de la Pilsen și scuturile de la Urartu din secolul al VIII-lea î.e.n. și mai tîrziu. Fără îndoială că cimmericii, cît și scitii de mai tîrziu, datorită legăturilor lor cu Asia anterioară și cu statul Urartu au putut mijloci transmiterea spre stepele nord-pontice-Carpați-Dunăre și Europa centrală a unor elemente de cultură originară din Urartu.

³ E. Kroupnov, *À propos de la chronologie de l'âge du fer au Caucase du nord*, comunicare la al VI-lea Congres internațional al științelor preistorice și protoistorice de la Roma, august 1962 și publicată: Academie des Sciences de l'U.R.S.S., Institut d'Archéologie, Moscova, 1962, p. 8.

⁴ *Ibidem*, p. 10. La o eventuală pătrundere a obiectelor de tip Urartu peste Caucaz se gîndise și I. Lengyel (*AE*, 83, 1956, p. 17).

cu „brațe”, ca să dăm un exemplu — într-o perioadă cînd în aria carpato-dunăreană metalurgia fierului încă nu începuse acea luptă pentru răsturnarea „tiraniei bronzului” — cum s-a spus odată — arată că în judecarea procesului difuziunii trebuie să rezervăm un loc de seamă și pentru calea elenică și celei vest-balcanice, întocmai ca și celei italice pentru Europa centrală¹.

Astfel calea cimmerică sau a Caucazului și stepelor nord-pontice, nu este decît una dintre verigile unui proces complex și de durată, unul dintre mulții factori a căror acțiune convergentă avea să dea Europei cea mai însemnată materie primă pînă în vremurile noastre, prin folosirea căreia Europa a trecut înaintea Orientului, ștergînd decalajul de pînă atunci.

D. BERCIU

СУЩЕСТВУЕТ ЛИ И КИММЕРИЙСКИЙ ПУТЬ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЖЕЛЕЗНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ?

РЕЗЮМЕ

По случаю редактирования главы I тома *Истории Румынии* (1960), касающейся первой эпохи железа на территории РНР, автор еще в 1958 г., а затем в ходе коллективного обсуждения в 1959 г. выдвинул гипотезу о существовании и киммерийского пути распространения технологических знаний, относящихся к металлургии железа. Распространение этих знаний произошло, начавшись из Малой Азии (после исчезновения хеттского государства), через Кавказ и северно-причерноморские степи к карпато-дунайской зоне и Центральной Европе. С этим киммерийским путем должен быть связан и весь культурный комплекс названный «фрако-киммерийским» или «киммеро-агатирским», который распространился далеко на запад и юго-запад. Автор указывает, что железо было уже известно в карпато-дунайской области, когда начал действовать этот путь, то есть в конце периода Гальштат В и начале фазы Гальштат С. Понятие «киммерийский путь» должно пониматься не в узком географическом и этническом смысле, а скорее как распростране-

¹ J. Alexander, *loc. cit.* Trebuie avut în vedere însă că fenomenul difuziunii pe calea italică se întrepătrundea în vestul și nordul Balcanilor cu diferite căi terestre de penetrație, iar în bazinul Sava-Drava-Dunăre se întâlnea cu pătrunderea din direcție inversă, activată de calea cimmerică. Nu se poate iarăși presupune (J. Alexander, *op. cit.*, p. 130), că factorul grecesc nu ar fi jucat nici un rol în difuzarea fierului în Balcanii de sud și în ținuturile limitrofe Greciei, decît cu începerea din sec. VII—VI î.e.n., „așteptînd” deci dezvoltarea comerțului grecesc ca să poată „primi” cunoștințele tehnologice necesare prelucrării fierului, cită vreme se știe că în Grecia încă din sec. XI—X î.e.n., metalurgia fierului era deja adoptată și uneltele, armele și podobeale de fier erau destul de răspîndite. Pe de altă parte nu se poate susține (St. Folliny, J. Alexander) că în Ungaria fierul s-ar fi răspîndit numai datorită triburilor de călăreți cimmerici.

ние по широкому фронту, к которому относятся ось в юго-восточной и центральной Европе с другими путями — эллинским, итальянским и т.д. Поэтому автор не придерживается мнения других исследователей (С. Фолтини, Александер), что в Венгрии железо могло распространиться только через киммерийцев. Точно так же, как он не является сторонником теории проникновения железа в центральную Европу через Грецию и Эгейские острова. В этом отношении автор присоединяется к мнению Александера и Снодграсса.

EXISTE-T-IL AUSSI UNE VOIE CIMMÉRIENNE DANS LA DIFFUSION DE LA MÉTALLURGIE DU FER ?

RÉSUMÉ

Lors de la rédaction du chapitre relatif au premier âge du fer en territoire roumain, destiné au volume Ier de *Istoria României* (paru en 1960), l'auteur a formulé en 1958 et au cours des discussions collectives de 1959, l'hypothèse de l'existence d'une voie cimmérienne également dans la diffusion des connaissances technologiques concernant la métallurgie du fer. La diffusion des dites connaissances s'est effectuée à partir de l'Asie Mineure, après la disparition de l'Etat hittite, par delà le Caucase et les steppes septentrionales du Pont Euxin, en direction de l'aire carpatodanubienne et de l'Europe centrale. A cette voie cimmérienne on doit rattacher aussi tout le complexe culturel dénommé « thraco-cimmérien » ou « cimméro-agathyrse », dont l'expansion s'étend loin vers l'ouest et le sud-ouest. L'auteur montre que le fer était déjà connu dans la région carpatodanubienne, quand cette voie commença à entrer en fonction, autrement dit vers la fin de la période Hallstatt B et au début de la phase Hallstatt C. Il ne faut prendre l'expression de « voie cimmérienne » dans son sens strictement géographique et ethnique, mais bien plutôt y voir un phénomène de diffusion sur un large front lequel s'est rencontré dans le sud-est et le centre de l'Europe avec d'autres voies de diffusion, telle les voies hellénique, italique, etc. C'est pourquoi l'auteur ne partage pas l'opinion de certains chercheurs (St. Foltiny, J. Alexander) selon qui le fer n'a pu se répandre en Hongrie que grâce aux Cimmériens. De même, il n'est pas non plus l'adepte de la conception de la diffusion du fer d'Europe centrale vers la Grèce et la mer Egée. A cet égard, il se rallie aux points de vue de J. Alexander et de A. M. Snodgrass.